

La recerca arqueològica a Antona (Artesa de Segre). Estat de la qüestió¹

El jaciment d'Antona es va descobrir l'any 1960 pel Dr. Maluquer de Motes, qui durant els anys 1978 i 1983 va portar a terme diverses campanyes de neteja arqueològica. L'interès del jaciment va portar a la seva declaració com a Monument Nacional i la voluntat de transformar-lo en un parc arqueològic. Desgraciadament aquest primer impuls s'aturà, i la recerca arqueològica no es va iniciar novament fins l'any 1998. Els treballs portats a terme, des de l'any 1998 fins l'any 2001, permeten assenyalar l'evolució del poblament, gràcies a l'excel·lent posició estratègica d'Antona, que permet el control visual de les riques planes de Baldomar i Artesa de Segre i el control del riu, una via natural de comunicació. Així, en aquest indret, s'assentà un poblat ibèric des del segle IV aC fins al segle II aC i, en el moment en què part de les terres catalanes van esdevenir una frontera entre la societat andalusina i la feudal, possiblement, s'hi bastí, des de segle VIII fins al principi del segle XI, un *hisn* andalusí, que es transformaria, a inicis del segle XI, en un castell feudal: Malagastre. La investigació arqueològica en aquest jaciment permetrà conèixer de manera particular el desenvolupament d'un poblat ibèric al límit de la zona ilergeta, el desenvolupament d'un possible *hisn* andalusí i el desenvolupament d'un castell termenat feudal; de manera global també ens assabentarà de l'evolució del poblament en la zona del mig Segre a la vora del Montsec.

Paraules clau: Antona, Malagastre, poblat ibèric, *hisn* andalusí, castell feudal.

Antona i el seu entorn

Antona, conegut pels veïns del lloc com *els castells* d'Antona, correspon a un tossal que domina el meandre que el riu Segre forma davant mateix del santuari de Salgar. El jaciment s'ubica a uns 2,5 quilòmetres en direcció oest de la ciutat d'Artesa de Segre, terme municipal al qual pertany, a la comarca de la Noguera. Les seves coordenades topogràfiques són 31TCG355402 (fig. 1).

Aquest tossal s'eleva fins els 479 m sobre el nivell del mar, i s'emmarca en un territori que es defineix per un relleu força accidentat, però més baix i obert que el Montsec, a causa del contrast entre els materials

The site of Antona was discovered in 1960 by Dr. Maluquer de Motes, who carried out various excavations. The interest of the remains has led it to be declared as a National Monument and there is an aim to turn it into an archaeological park. Unfortunately, these first studies were abandoned and the investigations did not start again until 1998. The work done from 1998 to 2001 shows the evolution of the town owing to the exceptional strategical position of Antona, which gave it a field of visual control over the rich plains of Baldomar and Artesa de Segre, and the control of the river which was a natural means of communication. Up to now main phases are evident; the first that would correspond to an Iberian town which was bustling as from the fourth century before Christ up to the second century before Christ. And the second period, an Andalusian *hisn* would have been built and then transformed to the feudal castle of Malagastre at the beginning of the eleventh century. The archaeological investigations of the remains will enable us to understand the growth of the Iberian town on the border of the *ilergeta* area in a unique aspect and the later conversion to a possible Andalusian *hisn* and the further development into a commanding feudal castle. In a more general term, it will allow us to gain knowledge about the evolution of the town in the mid Segre area near Montsec.

Key words: Antona, Malagastre, Iberian village, Andalusian *hisn*, feudal castle.

argilosos de la vall i els gresos i conglomerats o les margues de les vores dels rius. Les altituds del relleu oscil·len entre els 400 i els 800 m, excepte en la vall del riu, on són inferiors. Morfològicament, ens trobem davant d'un sector amb altiplans entallats per l'erosió del riu Segre i dels seus afluents, amb valls relativament amples.

1. La recerca arqueològica de la muntanya d'Antona des de l'any 1998 a l'any 2001 ha estat promoguda per l'Ajuntament d'Artesa de Segre i ha comptat amb el finançament econòmic de l'Ajuntament d'Artesa de Segre, l'Institut d'Estudis Ilerdencs, el Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i la Cooperativa d'Artesa.

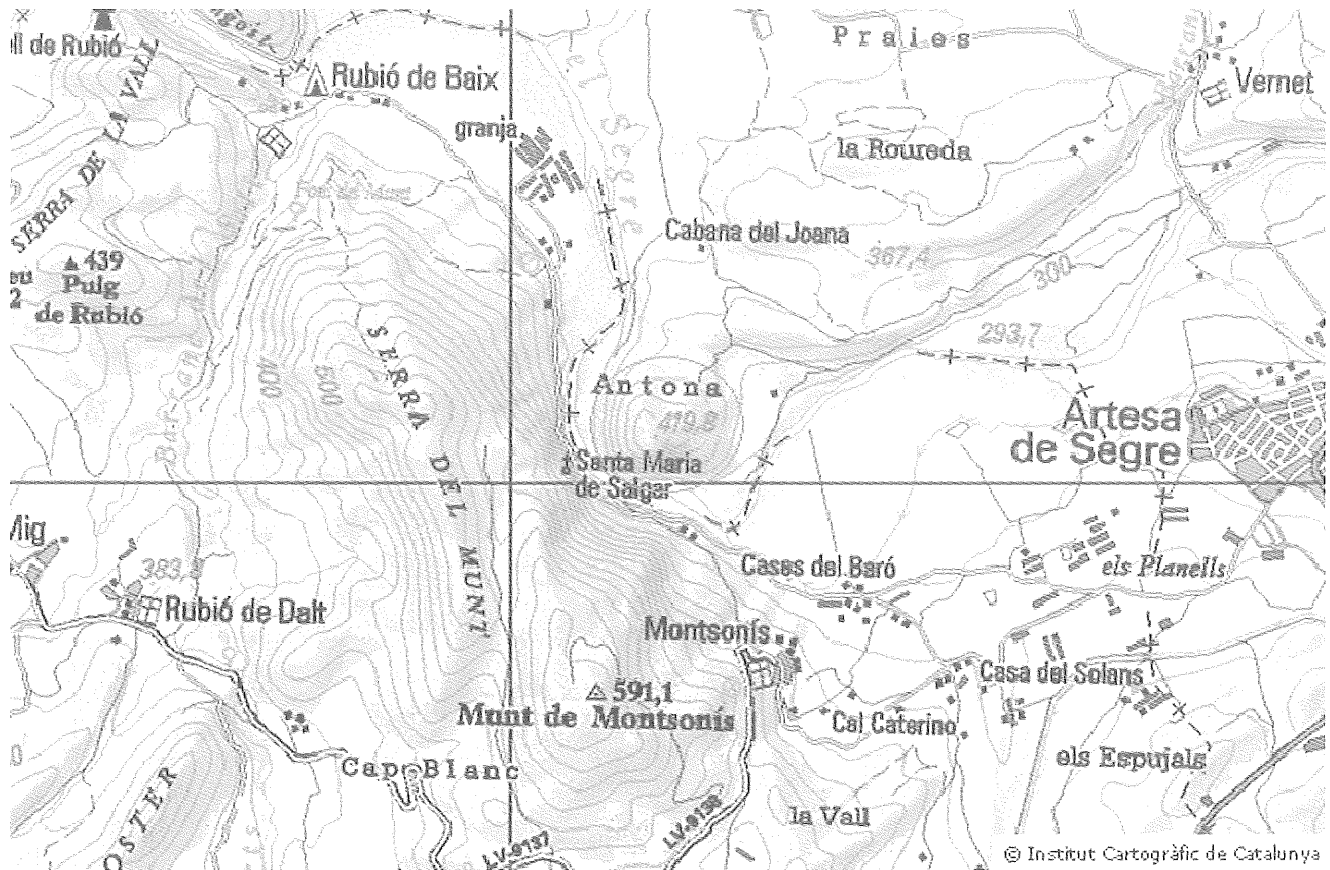

Fig. 1. Mapa de situació d'Antona. esc. 1:50.000, Institut Cartogràfic de Catalunya.

Foto 1. Vista del turó d'Antona des de Montsonís.

A tramuntana, la petita vall on se situa Antona queda definida per la serra de Comiols, al límit amb el Pallars Jussà, mentre que a migdia, el límit queda establert pel Pla d'Urgell.

L'indret constitueix una defensa en el camí natural del Segre, que, en aquest punt, es converteix en un congost que separa l'horta de les terrasses d'Artesa de Segre de les planes de Baldomar (foto 1).

Les seves característiques naturals el defineixen com un indret estratègic, que ofereix tant les condicions orogràfiques com les possibilitats econòmiques idònies per a l'assentament humà.

Els antecedents de la recerca arqueològica

El jaciment d'Antona va ser descobert l'any 1960 pel Dr. Joan Maluquer de Motes qui, amb el suport de l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona, va projectar la transformació del turó en un gran parc arqueològic.

Durant els anys 1978 i 1983, el jaciment va ser objecte de diverses campanyes de neteja sota la direcció del professor Maluquer, que van deixar al descobert les restes d'un castell medieval i d'estructures associades a l'època ibèrica. Els tràmits administratius van impossibilitar l'inici d'una excavació sistemàtica, però, malgrat això, les intervencions realitzades van constatar la importància del jaciment, tant pel que fa a les estructures constructives conservades com als materials mobles recuperats.

L'interès arqueològic del jaciment va comportar la declaració d'Antona com a Monument d'Utilitat Pública el 12 de maig de 1978 i Monument Nacional el 10 de novembre del mateix any. A partir de la nova Llei 9/1993 de Patrimoni Cultural Català el jaciment automàticament va ser declarat Bé Cultural d'Interès Nacional en la categoria de monument històric (BCIN Monument històric declarat / RD 3-11-1978. BOE 2-1-1979 / R-I-55-0103).

La descoberta i la protecció legal d'Antona va suposar durant la dècada dels anys 80 un revulsiu per a la dinamització de la vida cultural d'Artesa de Segre, que va culminar amb la creació del Patronat d'Antona, al voltant de la figura del Dr. Maluquer. Constituint per vetllar per la conservació del jaciment i promoure'n

la revalorització, els objectius del Patronat van culminar amb la creació l'any 1980 del Museu del Montsec.

Malauradament, arran de la mort de Maluquer, la dinàmica cultural que havia pres embranzida es va veure aturada i, amb ella, Antona va caure en l'oblit administratiu i científic, fins l'any 1997.

La recerca arqueològica de 1998-2001

A partir de l'any 1997, i gràcies al suport i al patrocini de l'Ajuntament d'Artesa, es va engegar un projecte d'investigació i de difusió del jaciment que, vinculat al Museu del Montsec, pretén tornar a revaloritzar Antona per tal de convertir-lo en un dels punts de referència del patrimoni arqueològic i històric tant a nivell local com comarcal. El projecte es finança gràcies a les aportacions de l'Ajuntament

d'Artesa de Segre, de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i de la Cooperativa d'Artesa i compta amb la participació d'especialistes en diferents àmbits, amb l'objectiu de seguir un model d'investigació pluridisciplinari i de facilitar la difusió del jaciment.

Els objectius de la recerca arqueològica 1998-2001

Des de l'any 1998, la intervenció arqueològica ha estat condicionada tant pel nostre propi desconeixement com per les característiques naturals del jaciment.

L'abandó al qual havia estat sotmès havia potenciat l'aflorament d'una coberta vegetal que impedia la visualització de les estructures, així com el difícil accés i la pròpia extensió del jaciment impedié valorar la importància real del conjunt.

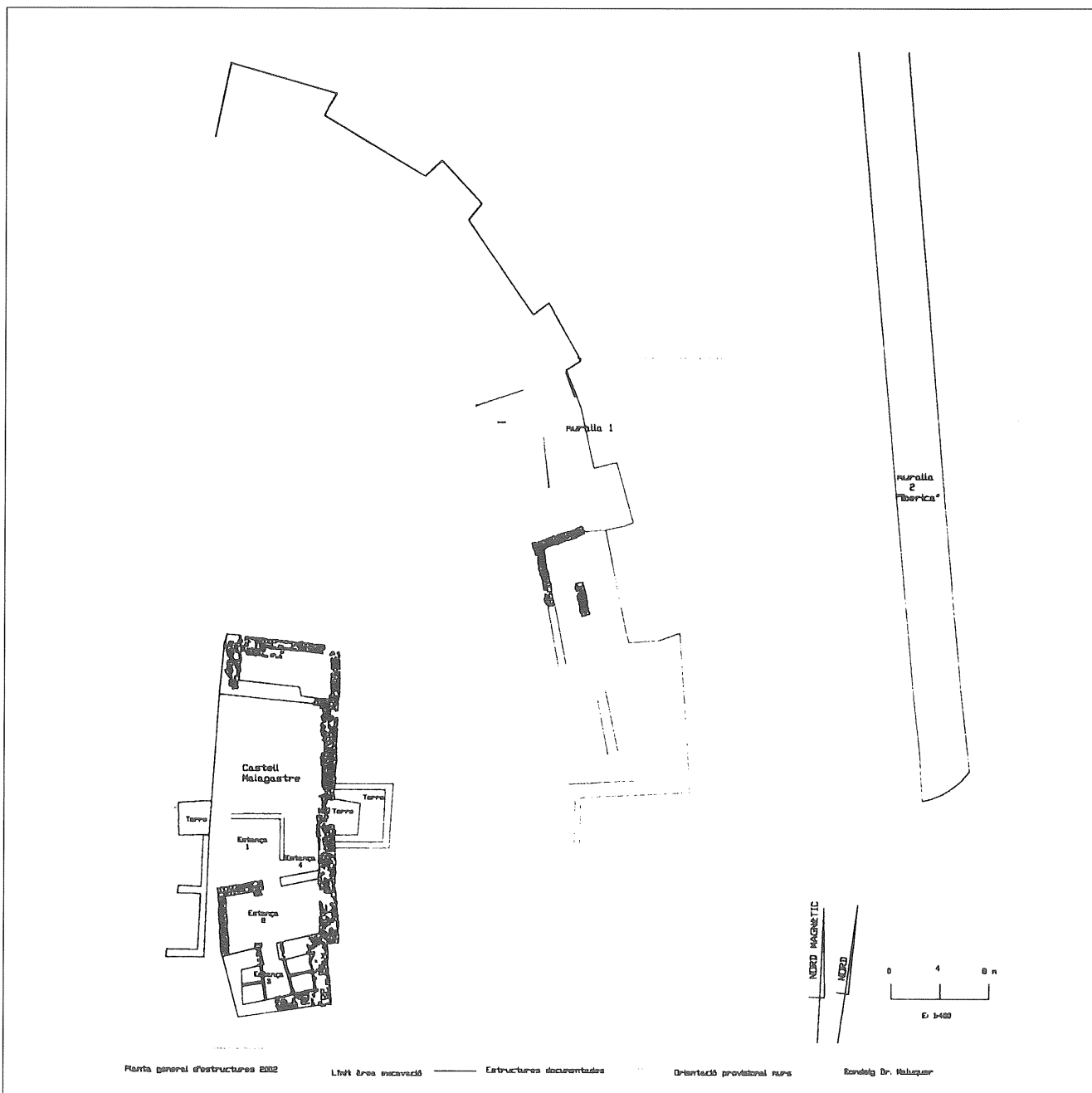

Fig. 2. Planta general d'estructures Antona 2000.

Foto 2. Sector 1. Treballs de documentació a la meitat sud del castell d'Antona/Malagastre.

A l'inici de l'excavació només teníem breus referències dels treballs del Dr. Maluquer que, si bé permetien fer-se una idea del jaciment, no incidien en cap aspecte concret. Desconeixíem les zones on havia actuat i els resultats obtinguts.

Per això, durant aquests quatre anys, l'objectiu fonamental del nostre treball ha estat elaborar les pautes per conèixer i entendre el conjunt d'Antona. Les premisses que han marcat el treball arqueològic han estat portar a terme la delimitació del jaciment i iniciar l'excavació arqueològica a fi de documentar els treballs del Dr. Maluquer i poder comprovar les seves hipòtesis o establir-ne de noves.

La intervenció s'ha anat desenvolupant a mesura que hem anat obtenint dades i, sempre, tenint en compte les necessitats reals del jaciment. Això ha implicat que, tant com els mitjans tècnics i econòmics ho han permès, la recerca arqueològica ha anat vinculada a altres fonts d'investigació i a la futura divulgació de les restes, atenent al fet que un dels objectius marcats en el projecte és assolir la màxima difusió i conscienciació de l'interès patrimonial d'Antona.

El treball realitzat entre 1998-2001

Les intervencions arqueològiques realitzades entre 1998 i 2001 s'han centrat, bàsicament, en la neteja i en la delimitació de les estructures conservades per tal de poder identificar tant el conjunt del jaciment com la seqüència estratigràfica que presenta.

Val a dir que la vegetació havia cobert de tal manera el jaciment que les dues primeres campanyes, fonamentalment, es van destinar a netejar aquesta capa. En aquest sentit, caldria esmentar la col·laboració de persones vinculades al Museu del Montsec d'Artesa que contribuïren a alleugerir aquesta tasca.

Pràcticament, la intervenció ha consistit en l'excavació d'una part de l'enderroc del castell i dels nivells de coberta vegetal. Pel que fa a la documentació, s'ha donat una especial rellevància al dibuix de la planta externa del castell i de les estructures visibles fins avui (fig. 2).

Una vegada han pogut ser delimitades les zones més interessants del jaciment, les tasques d'excavació s'han concentrat en la primera i la segona terrassa del turó —sectors 1 i 2—, on hi havia una major concentració d'estructures i per ser els indrets on havia intervingut el Dr. Maluquer.

En el **sector 1**, s'ha iniciat l'excavació de l'estança 3, fet que ha permès constatar que la intervenció Maluquer va consistir en l'extracció d'una bona part de l'enderroc de l'interior del castell i que només va arribar als nivells d'ús en llocs puntuals. Altrament, la intervenció 1998-2001 ha permès documentar el paviment de l'habitació i de dos dipòsits més (foto 3).

En el **sector 2**, s'ha iniciat l'excavació d'una superfície d'uns 12 m de llargada per uns 8 m d'amplada, en la qual s'ha documentat una sèrie d'estructures que poden relacionar-se amb una gran muralla d'època medieval.

L'estudi documental

La importància de les estructures d'època medieval conservades han permès incorporar al projecte una línia d'investigació fonamentada en l'estudi de la documentació escrita. En aquest sentit, des de l'any 2000, comptem amb la participació de J. E. Garcia Biosca, especialista en documentació medieval cristiana i islàmica, que ha iniciat la recerca pel fons dels segles XI i XII.

L'estudi, a partir de l'absència del topònim Antona en els documents antics, ha permès recuperar la hipòtesi que identificava el recinte medieval amb el castell de Malagastre. Confirmada aquesta identificació, s'ha pretès recollir i analitzar la documentació escrita referent al castell de Malagastre / Antona i donar resposta als interrogants que puguin sorgir durant el procés d'excavació.

La segona fase d'aquest estudi preveu el buidatge dels documents dels segles XIII i XIV.

La conservació i consolidació de les estructures 1998-2001

La rehabilitació d'Antona pren una especial rellevància pel fet de considerar el jaciment un dels elements forts de dinamització del patrimoni cultural i natural del municipi d'Artesa de Segre. Les actuacions

Foto 3. Sector 1. Estança número 3, on s'han centrat els treballs d'excavació de la campanya 2001 en el sector 1.

a portar a terme, però, s'han d'elaborar dins un marc més general. En aquest sentit, recentment, s'ha redactat el projecte museològic del patrimoni cultural i natural d'Artesa de Segre, que proposa convertir l'actual Museu del Montsec en el Centre d'Interpretació del Territori, dins el qual el jaciment d'Antona té un paper destacat.

El projecte de conservació i consolidació ha estat motivat per dos objectius principals: la conservació de les estructures i la museografia del conjunt. En aquest sentit, des de l'any 1998, es va incorporar a l'equip la restauradora Rosa Pereiro.

Fins ara —tot esperant que l'excavació faciliti els elements necessaris per a la restauració—, s'han dut a terme, només, tasques de conservació preventiva (apuntaments de murs, cobriment de les estructures descobertes, aiguades de calç...).

La complexitat de les estructures que es mantenen en alçat (castell, torres, muralles...) ha fet replantejar el projecte original i, en aquests moments, es planteja la necessitat d'integrar a l'equip un arquitecte.

Amb la finalitat de només emprendre accions que permetin mantenir les estructures, la consolidació s'ha centrat en tres punts:

— en el mur sud del castell, el qual presentava un greu problema estructural com a conseqüència d'un important enderroc parcial que havia generat un gran forat al parament extern. Aquesta lesió afectava tant la solidesa del propi mur com la seguretat de les tasques d'excavació. La solució adoptada ha consistit a apuntar el mur mitjançant una estructura de fusta, en l'espera d'una restitució i consolidació global que s'ha de realitzar una vegada hagi estat excavat l'enderroc del castell localitzat en aquesta zona.

— En el mur nord-oest del castell, el qual presentava un greu problema estructural com a conseqüència d'un important enderroc parcial que havia generat un gran forat al parament extern. Aquesta lesió afectava tant la solidesa del propi mur com la seguretat de les tasques d'excavació. La solució adoptada ha consistit en la consolidació i restitució del mur.

— En la part central del mur est del castell, afectat per una important descalcificació del morter, fet que provocava un important deteriorament de la consistència i cohesió del mur, un problema que resulta general en tota l'estructura. La solució adoptada ha consistit en l'aplicació d'una aiguada de calç i en la restitució del morter en la zona de coronament del mur.

Resultats de la intervenció 1998-2001

Tal i com hem esmentat, la gran extensió que ocupa el jaciment, la coberta vegetal i el desconeixement, tant del jaciment com dels resultats de les intervencions del Dr. Maluquer, han condicionat el nostre treball i, a hores d'ara, si bé podem començar a esbossar unes primeres conclusions, és difícil presentar altres resultats que els que són purament descriptius. Si més no, sí que podem començar a plantejar noves hipòtesis de treball.

Malgrat que les dades aportades per les intervencions del Dr. Maluquer feien referència a un gran poblat ibèric, els treballs realitzats fins ara incideixen en la importància del conjunt durant la seva fase medieval,

ja que, de moment, totes les estructures documentades sembla que caldria datar-les a l'entorn o a partir del segle XI.

Les importants evidències medievals d'Antona, que pressuposen una acció constructiva d'un calibre considerable, ens han obligat a replantejar el projecte d'intervenció, atenent a la necessitat de cercar altres fonts d'investigació que permetessin recuperar el passat medieval d'Antona. En aquest sentit, s'ha recuperat la hipòtesi que identificava Antona amb el castell de Malagastre. La confirmació d'aquesta dada posa en evidència l'interès que desperta Antona en l'estudi del procés de reconquesta del segle XI i, fins i tot, en el moment immediatament anterior islàmic.

Malgrat això, sí que constatem l'existència d'un moment d'ocupació ibèric, evidenciat en la recuperació de nombrosos fragments ceràmics. En tots els casos, però, el material apareix fortament erosionat i en nivells arqueològics que atribuïm a l'enderroc de les estructures medievals.

En conjunt, els treballs de la nostra intervenció permeten presentar escassos resultats que relacionin el jaciment amb el poblat ibèric i, contràriament al que suposàvem abans d'iniciar l'excavació, presumiblement, l'ocupació medieval n'haurà afectat considerablement les restes.

Les evidències arqueològiques d'Antona s'estenen per tot el turó, si bé es concentren, especialment, en les cotes més elevades i, òbviament, apareixen condicionades per la topografia natural. Per això, les estructures documentades s'entenen a partir de terrasses artificials que hem identificat com a sectors per tal de facilitar el registre arqueològic.

El **sector 1** correspon a la terrassa més elevada. És una terrassa natural, de petites dimensions, generada a partir de l'aflorent de la roca natural. Aprofitant aquest espai es localitzen les restes d'un edifici que identifiquem com un recinte fortificat d'època medieval.

Es tracta d'un edifici de planta rectangular d'uns 32 m de llargada per uns 8-10 m d'amplada, orientat en direcció nord-sud, i format per dues cambres rectangulars als extrems (estances 3 i 7), unides per paraments rectilinis que projecten al centre dues torres a l'est i oest. La façana est presenta un important talús.

La meitat sud del castell va ser excavada en part pel Dr. Maluquer. En aquesta part s'han pogut individualitzar quatre estances. L'accés al recinte es degué fer per l'angle sud-oest del rectangle que delimitava el castell. Des d'aquest punt s'obre un possible passadís que porta a una estança central distribuïdora (estança 1). Des d'aquí hom pot accedir a l'estança 4 i 2. De l'estança 4 (parcialment excavada per Maluquer) és destacable la utilització d'*opus spicatum* a mode de decoració (fig. 3).

Pel que fa a l'estança 2, destaquen els arrencaments de dos arcs que originàriament devien aguantar la segona planta de l'edifici. Des d'aquesta s'accedeix a l'estança 3 on hem centrat els nostres treballs pel que fa al sector 1. Aquí s'han pogut documentar les restes de quatre possibles dipòsits d'emmagatzematge, disposats a banda i banda d'un petit passadís; en un dels quals, s'aprecia, a la part baixa, un forat que sembla que caldria relacionar amb un desguàs o amb alguna mena de canalització.

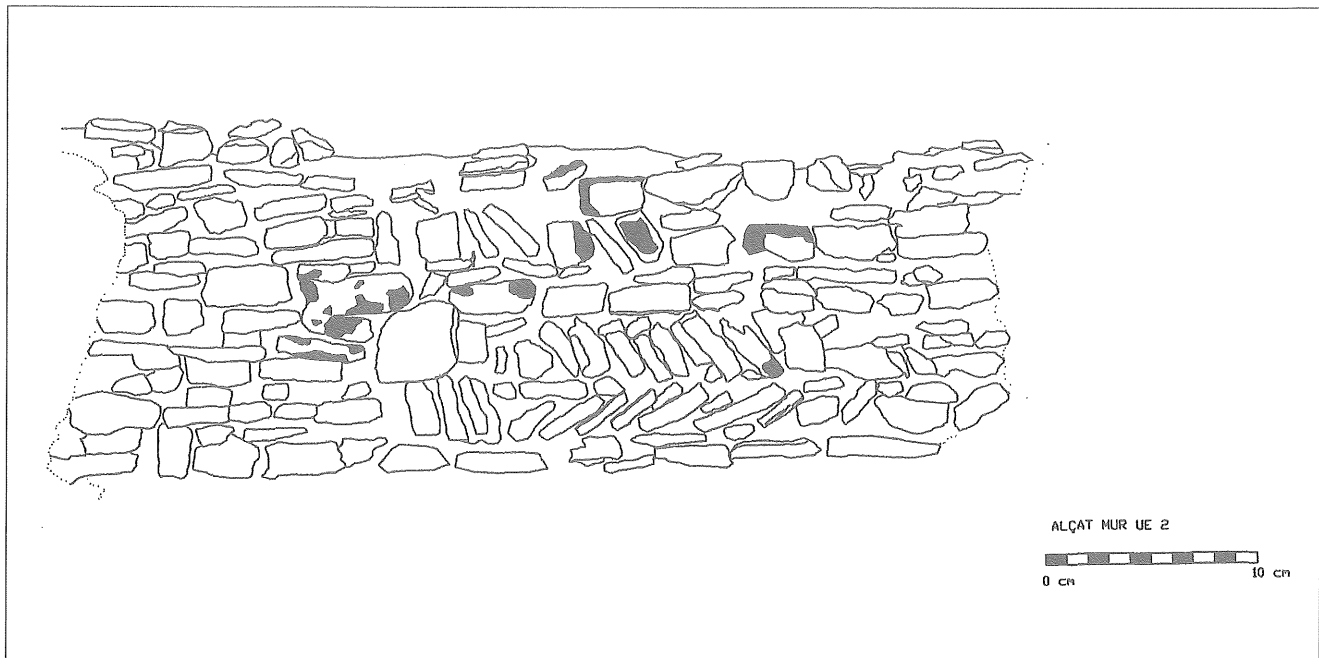

Fig. 3. Sector 1. Alçat mur est estança 4 on destaca la utilització d'*opus spicatum*.

A la meitat nord de l'edifici, s'intueix un petit passadís que delimitaria dues estances a banda i banda i que, possiblement, donava accés a la cambra situada a l'extrem nord.

L'observació del parament i del morter permeten distingir diferents tipus constructius que fan pensar que la planta final del recinte és el resultat de diferents ampliacions i remodelacions.

El **sector 2** es documenta a la terrassa immediatament posterior, la formació de la qual sembla d'origen antròpic. Atesa l'extensa superfície que ocupa, ja que el vessant del turó s'eixampla progressivament a mesura que descendeix, els treballs d'excavació s'han realitzat en una àrea d'uns 28 m per 10 m, incloent les cates del Dr. Maluquer (foto 4 i 5). L'excavació d'aquesta superfície ha posat al descobert l'existència d'una muralla amb, fins ara, cinc torres de planta quadrada, i a la qual semblen adossar-se diferents estructures que podien formar part d'un gran complex defensiu. La muralla es disposa resseguint la terrassa en els vessants nord-est, est i sud-est, actuant com a mur de contenció. El tipus de parament que la defineix permet relacionar-la amb estructures d'època medieval. Ara per ara, però, se'ns fa difícil poder establir tant la cronologia com la interpretació correcta d'aquestes estructures (fig. 9).

Tanmateix, sí que poden apreciar-se diferències constructives en algunes d'elles. Així, mentre el parament de la muralla es resol a base de pedres de mesures regulars lligades amb pedra seca, apareixen estructures lligades amb morter de calç o, fins i tot, dos grans murs fets a base de pedres de dimensions considerables i que Maluquer va interpretar com a habitacions del moment d'ocupació ibèric. Els treballs que s'hi han fet, però, no permeten donar una cronologia definitiva, la datació d'aquests murs és un dels objectius de les properes campanyes.

En el **sector 3**, malgrat resta cobert en gran part per la vegetació, s'observen les restes d'una gran

estructura que, a l'igual del sector 2, ressegueix el turó pel seu límit nord-est, est i sud-est. Aquesta és construïda seguint un doble parament de pedra del país de grans dimensions, més o menys regulars, disposades en filades regulars i lligades amb pedra seca. El mur presenta una amplada de 3,90 m i una llargada aproximada de 125 m, que encercla gairebé tota la superfície del turó en aquesta cota.

De moment, s'ha documentat un únic punt d'accés, situat a l'extrem sud. Aquesta estructura va ser interpretada per Maluquer com la muralla del poblat ibèric.

En no haver pogut intervenir en aquest sector, aquesta dada queda pendent de confirmació.

A banda d'aquests tres sectors localitzats en les cotes més altes, cal esmentar, gairebé ja en la part baixa del turó, les restes d'una tercera muralla que conserva més de 2 m d'alçat i amb diverses torres de planta quadrada. Suposem que la referència del Dr. Maluquer a la muralla "la riba grossa" (LLADONOSA 1990, 59) es relaciona amb aquesta. Devia ser una muralla amb un parament extern molt acurat, de pedra i calç flonja, de la qual sobresortien quatre grans torres de planta quadrada; en algun punt devia assolir més de 4 m d'alçada. Aquest tipus de parament s'identifica amb el del castell.²

2. En un dels pocs treballs publicats per Dr. Maluquer sobre Antona (MALUQUER 1990) podem veure una fotografia de l'any 1974 en què s'observa aquesta muralla amb un peu de foto que diu "muralla romana". Tot i que no podem donar cap datació precisa sobre la cronologia d'aquesta construcció sense portar a terme una intervenció arqueològica, tant el parament com la tècnica constructiva recorden molt l'obra del castell situat en la part més elevada de la muntanya d'Antona.

L'ocupació prehistòrica i ibèrica a Antona. Estat de la qüestió

L'interès i la complexitat del conjunt d'Antona queda condicionat a la posició estratègica dalt d'un turó, aprofitant un meandre del riu. L'establiment humà en aquest punt està clarament relacionat amb el fet que l'indret, de difícil accés i de gran visibilitat, constitueix una defensa en el camí natural del Segre i permet el control de les rutes de comunicació que uneixen la zona septentrional prepirinenca amb la Depressió Central, un valor estratègic de primer ordre.

Formant part del material que es pot recollir en tota la partida d'Antona (MALUQUER 1983, 16), trobem tot un utilatge construït a base de palets i codines provinents de les terrasses del Segre, que ben bé podrien relacionar-se amb el jaciment de la Roureda de Vernet.

La Roureda de Vernet s'identifica amb un dels anomenats obradors d'indústria lítica de les destrals polides neolítiques, localitzats en altres indrets de la comarca. El taller s'ubica a la partida del mateix nom, a la ribera dreta del Segre i se situa a menys d'un quilòmetre a ponent d'Artesa i, en la mateixa distància, a l'est d'Antona.

L'interès d'aquests tallers es basa en el fet que tenen a l'abast materials que no es troben al Montsec, sinó a les terrasses del Segre. Malgrat que no s'han pogut documentar restes d'estructures *in situ*, la gran quantitat de material lític recuperat en pocs metres quadrats dóna una especial rellevància al jaciment.

A més, cal destacar-ne l'excepcionalitat ja que sembla que les peces es preparaven per ser acabades en un altre lloc. El tall, el repiqueig superficial i el poliment no es feia a la Roureda, sinó en els poblats de la vora (MALUQUER 1983).

Així, la Roureda es converteix en un element clau per a l'estudi de l'economia d'aquest període, exemplificant un model d'intercanvi i de treball especialitzat que es pot detectar en molt pocs indrets.

La presència de materials que es podrien relacionar amb la Roureda a Antona fa pensar en la possibilitat d'una ocupació del turó des d'època neolítica (MALUQUER 1981). Tanmateix, no es poden descartar altres interpretacions; el mateix Maluquer en parlar del gran volum de material lític trobat al voltant del turó de Montmagastre assenyala la possibilitat d'una continuïtat d'aquesta indústria fins a temps medievals (MALUQUER 1983), interpretació que es pot aplicar pel que fa a aquest tipus d'utilatge a Antona.

Més clar resulta el paper d'Antona durant el bronze final. En aquest moment, a la zona del Montsec, es produeix una concentració d'assentaments que es configura formant un poblament dispers i a poca distància; com a característica de la zona, que permet l'assentament en coves i balmes, els assentaments opten per ocupar-les en la majoria dels casos, concentrant-se especialment al voltant dels cursos d'aigua, sobretot al voltant de l'àrea d'influència del Segre.

Els jaciments s'ubiquen en coves i en zones aïllades, abruptes i de difícil accés. En aquest context, és freqüent la localització de pintures i de gravats rupestres (Aparets, Mas de n'Olives). En aquest sentit,

Foto 4. Sector 2. Treballs inicials de preparació de la zona d'excavació del sector 2.

Foto 5. Sector 2. Treballs d'excavació i delimitació de les primeres estructures documentades al sector 2 (campanya 2001).

Foto 6. Sector 2. Muralla i torre quadrada que protegeixen el turó pel vessant est.

Antona sembla que contribuiria a exemplificar la distribució d'aquest territori, ja que, entre el material recollit en superfície són freqüents els fragments de ceràmica atribuïbles a aquest període. Igualment, a la part baixa del turó, a pocs metres sobre el llit d'inundació del riu, s'han documentat restes de pintures rupestres.

El conjunt rupestre d'Antona presenta diverses balms però, únicament s'han identificat pintures en tres d'elles. Tot i que el conjunt presenta greus alteracions en el seu suport i en les pintures, sembla que es poden situar, cronològicament, a l'edat del bronze i que s'integren en la sèrie de jaciments amb pintura esquemàtica. L'any 1995, les pintures rupestres d'Antona van ser incloses en el projecte "Arte rupestre del Arco Mediterráneo de la Península Ibérica", que ha culminat en la declaració de Patrimoni de la Humanitat, el desembre de l'any 1998, de tots els jaciments que l'englobaven. Com a tals, un any després, la Generalitat de Catalunya va iniciar un pla específic de protecció i de difusió que afecta el conjunt.

Malgrat aquests precedents que insinuen l'existència d'un possible assentament antic, les evidències clares de poblament permanent a Antona se situen dins el context ibèric. Aquest moment queda reflectit en les intervencions del Dr. Maluquer (MALUQUER 1982). Segons ell, ens trobem davant d'un poblat ibèric, que es mantingué en actiu des del segle IV fins al II aC i que s'estenia pel cim del turó i pel vessant nord. Segons el seu criteri, el jaciment devia ocupar unes sis hectàrees —superfície que cal que sigui comprovada arqueològicament ja que en aquest tipus de jaciments, dalt de turons, amb reocupacions posteriors, és fàcil la dispersió de restes—, extensió que, si fos certa, el convertiria en un dels jaciments més grans i importants de l'època ibèrica a casa nostra. El poblat segurament estava emmurallat pels costats nord i est, amb un parament llis i amb una sola porta d'accés, mentre que pels costats sud i oest una impressionant cinglera funcionaria com a muralla natural.

Tanmateix, malgrat les quatre campanyes d'excavació realitzades al jaciment, els treballs han aportat poques dades d'aquesta fase ibèrica; el fet que el jaciment estigués cobert per una extensa capa de vegetació i que s'hagi documentat un nivell d'enderroc atribuïble a l'època medieval de potència considerable impedeixen, ara per ara, poder constatar qualsevol referència al moment ibèric d'Antona.

Per tot plegat es fa difícil constatar la cronologia proposada per Maluquer. Malgrat això, l'estudi de la ceràmica de vernís negre del jaciment realitzat per Cura i Principal (CURA, PRINCIPAL 1993) hi coincideix. L'estudi diu que Antona cobriria un període centrat en el segle III aC, que oscil·laria entre finals del segle IV aC i la primera meitat del segle II aC. Tot plegat ens situa a l'entorn del 400 aC, moment en què, a la zona, està ben documentat un procés d'agrupació de la població en punts estratègics, amb una àmplia possibilitat de defensa i de control del territori (Monteró, Serra Mania, Roca de Call). Els poblats se situen en turons, a prop de cursos d'aigua importants i amb una àmplia visibilitat del seu entorn més immediat. La ubicació dels poblats permet interpretar que s'ubiquen en les zones més aptes per a l'agricultura, fet que suposa que deixen d'ocupar-se les zones abruptes i muntanyoses.

Presumiblement, situem Antona dins el context ilerget. Tot i que és difícil establir els límits dels pobles ibèrics i més encara quan l'arqueologia no ens ha permès assenyalar les característiques del jaciment, prenem com a referència les aportacions de J. R.

González (1986) qui establia un hipotètic límit septentrional del poble ilerget. Segons l'autor, el límit nord de l'àrea ilergeta s'establiria a la serralada del Montsec, en una línia teòrica delimitada pels poblats de Monteró, Monderes i Antona, atesa la posició estratègica que manifesten. El final del poblat ibèric vindria testimoniats, també, per la recuperació de tres monedes durant els treballs de Maluquer. Aquestes, encunyades a la seca de Kesse, se situarien entre els segles II i I aC.³

Pel que fa a la presència de ceràmica romana, (GARCÉS, PRINCIPAL 1995) s'assenyala que els materials arqueològics d'Antona s'aturen a les primeres dècades del segle II aC, considerant que les ceràmiques datables en els segles I i III dC, com la ceràmica de parets fines i alguns fragments de terra sigil·lada que cita Maluquer, no implicarien una continuïtat, sinó que podrien obeir a altres raons. En aquest sentit, és important assenyalar la proposta dels autors, en la qual l'aprofitament de la plana prevaldria sobre la situació estratègica, fet que comportaria l'abandonament d'Antona a favor dels Esplujals, a Foradada. Aquest jaciment, que es degué establir entre finals del segle II aC i inicis del segle I (moment de fundació d'Ilerda, d'Aesso i de Iesso), ha estat considerat la *villa* continuadora del poblat ibèric.

Tanmateix, és important assenyalar que cap d'aquests materials ha aparegut dins de context estratigràfic. De moment, l'únic material recuperat estratigràficament correspon a nivells d'enderroc en els quals es constata una forta presència de ceràmica comuna ibèrica, si bé apareix, en tots els casos, fortament erosionada i, en alguns, amb restes de morter de calç. Aquestes evidències indiquen que durant la construcció dels edificis medievals es devia produir un important moviment de terres que afectà el poblat ibèric.

Cal destacar, també, entre els materials dipositats al Museu del Montsec, una sivella de tradició visigoda l'única referència de la qual és que va aparèixer sota un paviment. La documentació d'un forat sota el paviment d'un dels dipòsits de l'estança 3 i el fet que

3. Recentment, a partir del treball de Martí i Viladrich (2000) ha tornat a sorgir una vella idea impulsada per Mateu Llopis (1947) que consisteix a situar la seca ibèrica de *Arketurki* en les planes d'Urgell-Noguera. Mateu Llopis situava a prop d'Artesa de Segre el poblat i la seca de *Arketurkis*, hipòtesi que va fer pensar a Maluquer (1981) en la possibilitat que *Arketurkis* se situés a Antona. La investigació recent, però, s'havia decantat per la situació d'aquesta seca en la zona del Pirineu, concretament a Castellciutat, a l'Urgellet. La recerca de Martí i Viladrich encaminada a intentar situar la primitiva seu episcopal de l'Urgell a la ciutat romana de *Iesso* ha rescatat la hipòtesi de Llopis, a partir del fet que les emissions d'aquesta seca mostren influències de les monedes d'Osona i de Lleida; igualment, per la seva dispersió assenyala una proximitat de la seca a la vall de l'Ebre. A més, Ptolemeu situa la ciutat d'Orgia (interpretada per Martí i Viladrich, *Urki* > *Urketerke* / *Arketurki*) entre poblacions ilergetes. Per ara, totes aquestes afirmacions, però, no són més que hipòtesis més o menys atractives que hem volgut assenyalar atès el caràcter d'estat de la qüestió d'aquest article, conscients que només la futura recerca en el jaciment d'Antona podrà aportar alguna dada nova.

sembla que correspondria a la intervenció Maluquer del castell, ens fa sospitar que va aparèixer en aquest punt. Si fos així, podríem tenir testimoni d'un moment d'ocupació visigot.

El segon gran moment d'ocupació d'Antona se situa en època medieval, concretament a partir del segle XI, tot i que és un assentament que cal relacionar directament amb el procés d'ocupació islàmic de les terres catalanes.

El paper d'Antona formant part de la frontera superior (*at-tagr-al-'alà*) de l'Al-Andalus (segles VIII i IX)

L'any 711 és la data tradicional en què se situa l'entrada dels musulmans a la Península Ibèrica des del nord d'Àfrica. Tot i que està comprovada l'existència de relacions prebèl·liques amb anterioritat a aquesta data, l'any 711 es produeix el desembarcament, a les costes del sud de la Península, de dos importants contingents militars sota el comandament de Tàriq ibn Zaiyad.

L'avanç de les forces musulmanes en l'antiga província d'Hispania es produeix d'una manera força ràpida i, majoritàriament, mitjançant la submissió pacífica. Tot sembla indicar que els exèrcits musulmans arriben a terres catalanes l'any 714, segons la lectura crítica que Balaña fa d'una crònica mossàrab de l'any 754 (BALAÑA 1997, 12-13).

Al mateix temps que es produeix la ràpida ocupació del territori es comença a gestar una estructuració política. Pel que fa a les terres catalanes ens interessa especialment l'evolució del model islàmic des de l'any 713 fins a l'any 1153.

Pel que fa a la zona concreta de les terres d'Artesa de Segre, tot sembla indicar, seguint els postulats d'en Balaña, que, a partir de l'any 714, la nostra zona, com la resta de terres catalanes fins a Narbona, es trobava sota el domini dels musulmans fins a la derrota militar musulmana de Poitiers l'any 732. Aquesta data és l'inici d'un lent i constant retrocés musulmà vers el sud, que clourà, pel que fa a Catalunya, amb l'expulsió dels musulmans a mitjan segle XII. Tortosa capitula l'any 1148, Lleida i Fraga l'any 1149 i Miravet, Siurana de Prades i Escornalbou l'any 1153.

Aquest constant retrocés va comportar l'establiment d'una frontera entre el món andalusí i el món feudal, coneguda pels musulmans com la frontera superior "*al-tagr al-'alà*" i pels francs com a Marca Hispànica.

Han estat diversos els medievalistes que en el moment d'estudiar la Catalunya dels segles VIII al XII s'han referit a aquesta frontera.⁴ A l'hora de resseguir els treballs d'aquests autors estem d'acord amb la divisió realitzada per Garcia Biosca que assenyala que dins la historiografia podem trobar un primer grup de treballs en els quals s'elaboren "els plantejaments fundacionals de la qüestió"⁵ i, un segon grup, on s'utilitzen com a base els models conceptuals expressats

en els treballs del primer grup, aportant visions crítiques o nous punts de vista (GARCIA BIOSCA 1995, 92).

Dins del primer grup, podríem parlar de l'obra de Codera qui, com molt bé assenyala Garcia Biosca, es pot considerar com el "pioner de l'arabisme hispànic contemporani" i com el primer d'elaborar una visió d'aquesta frontera, visió que presenta la zona prepirenaica totalment lliure del domini musulmà i amb una frontera constituïda per una franja de terra més o menys ampla totalment despoblada i remarcada per dues línies fortificades (GARCIA BIOSCA 1995, 65). Especialment, però, tenen un paper fonamental en l'elaboració dels "plantejaments fundacionals" del concepte de frontera expressada per Abadal i Bonnassie.

Per a Abadal, el domini musulmà s'havia estès àmpliament per les terres catalanes, mostrant-se contrari a les afirmacions de Codera, que assenyalaven l'existència de grans zones subpirinenques que sempre havien estat lliures de la influència musulmana. Però d'altra banda, va continuar amb la visió de frontera proposada per Codera, que presentava una frontera delimitada per dues línies més o menys definides controlades per les formacions polítiques que les separaven (la societat islàmica i la feudal), enmig de les quals s'hi trobava una terra despoblada i de difusa adscripció política.

Bonnassie refusa aquesta idea d'una frontera clarament posicional i lineal i es decanta per una frontera de caràcter zonal on "*la frontera no és pas aquesta línia ideal de defensa que haurien de guardar unes guarnicions oficials sota les ordres de caps degudament delegats. És, més aviat, una nebulosa els nuclis de poblament de la qual es disseminen a l'atzar dels accidents del relleu*" (BONNASSIE 1979, 106).

En el segon grup, podem assenyalar els treballs de Garcia Biosca, per a qui l'oposició de les visions ofertes per Abadal i Bonnassie s'han d'entendre en el sentit que, si bé els dos medievalistes investiguen un mateix fet —"la qüestió fronterera"—, ho fan des de dues perspectives cronològiques diferents: Abadal des d'una societat feudal tancada i en formació, pròpia dels segles VIII-X; Bonnassie des d'una societat feudal en estat d'expansió més pròpia del segle XI-XII, (GARCIA

4. Balaña cita una quarantena de treballs dedicats a la frontera (BALAÑA 1998)

5. L'expressió és de Garcia Biosca: "Hom ha establert, de forma conscientment convencional, una divisió en el grup d'estudiosos a les obres dels quals hem recorregut. Hi hem deixat, en la primera subdivisió, el que podríem anomenar els "plantejaments fundacionals" de la qüestió personificats en les figures d'Abadal i Bonnassie; per contra, en el segon dels talls hi hem inclòs aquells que, bé des de la crítica de les idees aportades pels membres del grup anterior, bé des d'òptiques metodològiques diferents, han obert les vies que menen a una reconsideració del tema." (GARCIA BIOSCA 1995, 92).

BIOSCA 1995).⁶ A més, Garcia Biosca, a l'hora d'analitzar "la qüestió fronterera", assenyala la necessitat d'incorporar en el discurs el paper dels musulmans, tradicionalment relegats a ser un simple "enemic extern que calia exterminar". Així, l'anàlisi de la frontera, tenint en compte el factor andalusí i analitzant la toponímia, permet assenyalar l'existència d'un procés de colonització andalusina de les terres catalanes, tradicionalment considerades fora de tot domini musulmà, confirmant l'existència d'un poblament andalusí d'època emiral o dels primers anys califals.⁷ Segons l'autor, la frontera

"en els anys que precediren l'esclat de la —revolució— que tindria com a conseqüència l'acaparador esfondrament del califat, l'aspecte d'un espai que si, fins no feia gaire, havia restat una mica aliè a les dues societats que unia o separava, ara era observat amb cobejança des d'una i altra banda" (GARCIA BIOSCA 1995).

En el sentit d'oferir una visió de la frontera des de la perspectiva andalusina, resulten de gran interès els treballs de Balaña (BALAÑA 2000), per a qui el *t'agr* (la frontera), pot ser abordat des de diverses visions conceptuals. La religió musulmana és un fenomen cabdal en l'organització de la societat andalusina; dins de la concepció religiosa del musulmà trobem el concepte de *jihād*,⁸ que considera una de les maneres de demostrar que s'és un bon musulmà anant a lluitar al *t'agr* on es podia portar a terme la *jihād*. En aquest sentit, el fet que en algunes fonts islàmiques es

6. "Les diferències apreciables entres les visions de l'espai i la societat de les marques que prefereixen Abadal i Bonnassie rauen en el fet que, tot i que ambdós descriuen un mateix fenomen, el prenen en consideració a fases diferents, de característiques oposades. Així, mentre que la frontera descrita per Abadal és la d'uns comtats replegats sobre ells mateixos (segles VIII-X) amb una frontera lineal molt propera al poder comtal, Bonnassie caracteritza els territoris de les marques com a pertanyents a una societat extravertida i en un accelerat procés expansiu". (GARCIA BIOSCA 1995, 93).

7. "existeixen algunes evidències que, per molestes o difícils d'entendre des d'inflexibles postures preconcebudes, han estat vorejades amb sigil per determinats medievalistes, els quals han preferit no enfrontar-s'hi obertament. Aquest és el cas de l'existència de topònims d'arrel manifestament àrab en zones com la vall del Llobregat, les planes litorals que voregen Barcelona, determinades valls pirinenques, ..., llocs on fins no fa gaire era impensable que s'hi haguessin establert grups de musulmans. Acceptar la presència de nuclis de poblament andalusí en aquelles contrades porta aparellada l'acceptació per aquests d'unes cronologies certament antigues, potser emirals o dels primers anys del califat" (GARCIA BIOSCA 1995, 93).

8. Sobre aquest concepte, tan desvirtuat arran de les accions extremistes de grups islàmics actuals, Balaña assenyala "L'obligació canònica dels musulmans de practicar el *jihād* —sovint traduït massa taxativament i amb un zel religiós excessiu com guerra santa— queda ben definida a l'Alcorà: 'combateu [qàtilû] per Al·là contra els qui combaten contra vosaltres, però no sigueu vosaltres els agressors [là tà `tadû]. Al·là no estima els agressors [al-mu`tadîn]. Per això, quant a la seva etimologia, és aconsellable considerar el *jihād* com un esforç que tendeix a una finalitat determinada i, jurídicament, segons la doctrina clàssica general i segons la traducció històrica, com acció armada organitzada per expansionar l'Islam i, eventualment, per defensar-lo. En conseqüència, no és en el llibre fonamental dels musulmans, sinó en els tractats jurídics posteriors on es desenvoluparen les situacions pertinents en què va anar desembocant, amb el decurs del temps, 'obligat exercici del *jihād*' (BALAÑA 2000, 70-71).

mencioni la crida a lluitar a la frontera per una qüestió religiosa, faria que ens trobéssim davant del que ell anomena el *t'agr* juridicoreligiós. D'altra banda, a mesura que s'anava consolidant la frontera va ser necessari definir-ne la situació administrativa, un *t'agr* administratiu. La particularitat de la frontera com a zona de conflicte va fer que existissin peculiaritats administratives en les àrees frontereres; així Balaña parla que, pel fet d'estar en el *t'agr*, algunes ciutats podien tenir fronteres o límits particulars que se sobreposaven a l'organització en districtes musulmans que s'havien establert sobre l'antiga organització administrativa d'època romano-visigòtica. Enfront d'aquestes dues visions del *t'agr* de caràcter conceptual existeix per a l'autor un *t'agr* real,

*"que no hem d'entendre com la mena de línia divisòria entre estats vigents en el món actual sinó com: a) el conjunt de territoris musulmans situats més o menys a prop dels cristians que, a partir d'una època inicial de contenció, van haver d'exercir sobretot la funció defensiva que vèiem abans implícita en la noció de *jihād* i, b) la concreció, canviant amb el decurs dels anys, de l'estructura organitzativa ideal establerta a Al-Àndalus de manera definitiva en l'època omeia final durant el califat (929-1010)"* (BALAÑA 2000, 76).

Una de les obligacions del govern que configurava l'espai real de la frontera consistia en l'erecció, manteniment i realització de millores de diversos tipus de fortificacions sobre la frontera. A l'últim, Balaña assenyala l'existència, dins les fonts andalusines, d'un *t'agr* historiogràfic anacrònic. Per als autors musulmans el *t'agra* designava un fragment de terra del conjunt andalusí que un dia havien controlat el musulmans a través de la seva relació de contigüïtat amb la societat dels francs (BALAÑA 2000, 67-88).

Un altre medievalista que s'ha interessat per "la qüestió frontera" ha estat Sabaté (SABATÉ 2000), qui presenta una frontera inicialment identificada amb una franja de terra que separaria la societat andalusina de la societat feudal. Sobre aquesta franja, a partir dels segles IX-X, es devia produir, tant des de l'òptica andalusina com des de l'òptica feudal, una pressió agrícola gradual que comportà un important procés migratori envers aquestes terres fronteres; per la banda comtal, implicà la creació d'una tupida xarxa de castells termenats; i, per la banda andalusina, la colonització dels eixos fluvials amb *almunies* dependents de nuclis urbans. Aquesta pressió convertirà aquesta franja, en el segle XI, en una línia entre dues societats. La desfeta califal i l'estructuració de la societat andalusina en taifes farà que la pressió en aquesta frontera es decanti a favor del poder comtal.

Després d'aquest breu resum de la historiografia medieval que ha tractat la formació de la societat feudal, podem dir que "la qüestió fronterera" és un tema destacat i de cap manera conclòs. Dins l'estudi d'aquesta frontera, la recerca arqueològica d'Antona pot oferir en un futur dades importants sobre la seva evolució. La situació geogràfica privilegiada del jaciment, ubicat en un turó amb un ampli domini visual, fàcilment defensable, al peu d'un meandre que forma congost i que permet comunicar els plans de Baldomar amb els plans d'Artesa, va fer que, com en època ibèrica, en època de frontera fos un altre punt fortificat.

Tot i que la investigació arqueològica es troba en un estadi molt inicial, el sentit comú permet apuntar com a hipòtesi de treball que les excel·lents qualitats defensives i de control de la zona van ser valorades, i potser utilitzades, en època andalusina.

En aquest sentit ens interessa en gran mesura l'estudi iniciat per Giralt (GIRALT 1991) sobre el límit nord del districte andalusí de Lleida, delimitació organitzativa dins la qual caldria situar les terres d'Antona i Artesa. S'hi identifiquen les restes medievals d'Antona amb el castell de Malagastre, mencionat per les fonts feudals com un castell del comtat d'Urgell. Segons l'autor, el castell de Malagastre s'aixecava sobre un *hisn* andalusí. El *hisn* era l'hàbitat fortificat principal d'un territori, que n'envoltava i protegia els punts més importants.⁹ Com a elements defensius menors, assenyalava la presència de diversos *as-sakhra*¹⁰ (Sant Salvador i el castell de Gelis) i d'*al-burdj*¹¹ (Pont d'Escalera, Gerb, Sant Miquel, i la torreta de les Avellanes). A part d'aquestes elements, entre els diferents tipus d'assentaments fortificats d'època andalusina dins la zona nord del districte de Lleida, menciona Mor-Mur i el castell de la Ràpita, a prop de Balaguer. El primer correspondria a un assentament rural que disposa d'algun element defensiu tipus torre, mentre que el segon es relacionaria amb un *ribat*.

El jaciment d'Antona en el procés de repoblament comtal

Més clar resulta el paper d'Antona en el procés de repoblament comtal iniciat a principis del segle XI, gràcies a la documentació de restes clarament corresponents a l'època medieval i a la conservació de fonts escrites d'aquesta època.¹²

A l'inici de la nostra recerca, una de les primeres qüestions que calia comprovar era la relació entre el topònim Antona i Malagastre. Segons Maluquer (MALUQUER 1986), Antona era un topònim d'origen preromà que havia perviscut fins avui dia. Tanmateix, Antona no apareixia en la documentació del segle XI,

mentre que el topònim Malagastre sí que es troba documentat. La recerca iniciada per Garcia Biosca dels documents que oferien alguns dels punts geogràfics d'afrontació del castell de Malagastre permeten afirmar d'una manera fiable que les restes d'època comtal documentades corresponen a aquest castell.

En el primer d'aquests documents, que correspon a l'any 1018, el comte de Barcelona, Ramon Borrell, dona al monestir de Sant Serni de Tavèrnoles l'espluga / cova que és prop del castell de Malagastre.¹³ En el segon, de l'any 1037, s'assenyalen com a límits del castell i de la vila Artesa, en la part occidental, Petraforada, és a dir, Foradada, i el terme del castell de Malagastre. El tercer document, i potser el més definitiu, de l'any 1048, correspon a una acta de donació en el qual els comtes d'Urgell, Ermengol i Constança, donen a Arnau Mir de Tost el castell de Malagastre, especificant que es troba situat al comtat d'Urgell, al costat del riu Segre, i que afronta a orient amb Artesa, al sud amb el "Monte Rupto i Santa Mera", a occident amb Alòs i Rubió i al nord amb Alòs i Vernet.¹⁴

Així, segons la documentació sembla produir-se una primera conquesta, per part del comte de Barcelona, cap a finals de la dècada de 1010, ja que el 1018 trobem que Ramon Borrell i Ermessenda lliuren al monestir de Sant Serni de Tavèrnoles la cova *speluncha* que es troba a prop del castell de Malagastre, que es podria identificar amb Salgar,¹⁵ on s'ha de construir una església dedicada a Sant Salvador i on es pretén fixar una comunitat religiosa segurament de caire monàstic, ja que parla d'*abbates et monachis*. Entre aquesta primera notícia i les dues següents passen 19 i 30 anys, respectivament el fet més destacat és que en aquestes dues últimes referències trobem com a senyor eminent de la zona el comte d'Urgell. Per a Garcia Biosca

"aquesta divergència en la senyoria eminent tradueix, versemblantment, dues conquestes successives de l'àrea, la primera encapçalada pel comte d'Urgell de Barcelona i la segona pel d'Urgell. L'alternativa d'una sotsinfeudació del comte de Barcelona al d'Urgell es veu dificultada pel dret que en els successius establiments que se'n fan d'aquestes viles i castells no es declara la reserva de senyoria per al comte de Barcelona. Alguns autors (com Fité) creuen, però, que existeix una continuïtat de possessió entre les primeres cartes atorgades pels comtes de Barcelona i les que, un parell de dècades més tard, concediran els comtes d'Urgell sobre les mateixes fortaleses, interpretant que la presència del barceloní Ramon Borrell es deu al fet d'actuar com a tutor del comte Ermengol II, llavors menor d'edat. L'escrivà de Ramon Borrell, en canvi, ens informa que el seu senyor posseeix l'esmentada cova perquè nobis Deus dedit et liberari concessit a contubernia et a manibus paganorum", és a dir, perquè Déu ens la va donar i ens va concedir [arrancant-la] de la confusió i de mans dels pagans. Sobta, llavors, la manca de referències a la senyoria urgel·litana, que fóra absolutament necessària en el cas d'actuar en nom

9. Giralt enumera com a *hisn*, juntament amb Antona/Malagastre, els jaciments d'Algerri, Castelló, Os, Tartareu, Santa Linya, Àger, Llorenç, Camarasa, Cubells, Alòs, Rubió, Artesa i Ponts.

10. Seguint la definició de Dallièr-Benelhadj, Giralt defineix l'*as-sakhra* com "un petit reducte fortificat que està ubicat en una roca/penya (etimològicament), que serveix com a assentament temporal d'una guarnició encarregada de vigilar un punt precís." (GIRALT 1991, 73).

11. Giralt, seguint novament el treball de Dallièr-Benelhadj, defineix aquests assentaments militars de caràcter menor com una "torre rodona que disposa d'un clos murat més o menys ampli que serveix com a bastió defensiu" (GIRALT 1991, 73).

12. La primera fase del projecte de recerca encetat l'any 2000 ha consistit en el recull documental i en el buidatge de la documentació anterior al segle XII de les següents fonts arxivístiques: Antic Arxiu de la Canònica d'Àger (Fons Àger de la Biblioteca de Catalunya, Fons Àger de l'Arxiu Capítular de Lleida), Arxiu Capítular d'Urgell (documentació publicada per Cebrià Baraut), Arxiu Capítular de Solsona (documentació publicada per Antoni Bach), Arxiu Històric Nacional de Madrid (documentació relativa a les propietats del monestir de Poblet. Els pergamins anteriors a 1178 han estat publicats per Agustí Altisent).

13. Document de 1018, 28 de juliol "*Ipsa speluncha qui est prope castrum Malagastrum*".

14. Document 1048, 31 de març "*kastrum nostrum proprium quod dicitur Malagastro ...*".

15. L'origen del topònim *Salgar* seria Al-gâr, un mot àrab que significa cova, *speluncha* en llatí.

del seu pupil, com sobta el caire aparentment deslliurat de qualsevol limitació amb què actuen el barceloní i la seva muller a l'hora de fer donacions, fet que ens duu a creure que es tracta de dues conquestes successives separades entre si per un període de represa andalusina"

(GARCIA BIOSCA 2001). La segona i definitiva conquesta —i inici de repoblament feudal— de la zona es devia produir de manera definitiva al voltant de l'any 1037 per part del comtat d'Urgell. En aquesta data, Ermengol II assenyala que té el castell d'Artesa per conquesta. Per assegurar la seva possessió en fa donació a Mir Arnau de Cervera, tot i que de seguida passarà a mans de qui ha d'esdevenir un dels grans protagonistes del comtat d'Urgell, Arnau Mir de Tost. L'any 1037 Arnau Mir de Tost i la seva muller, Arsenda, adquireixen el castell d'Artesa i el seu territori i, l'any 1048, compren al comte Ermengol II el castell de Malagastre. A partir d'aquesta data Arnau Mir de Tost mantindrà el domini del castell nomenant diversos castllans. L'última referència sobre Malagastre és de l'any 1068 i correspon a la confirmació i ampliació de la donació d'aquest i d'altres castells i poblacions que Arnau Mir de Tost i Arsenda havien fet l'any anterior a Sant Pere d'Àger.

A partir d'aquesta data, la recerca documental resulta muda pel que fa a finals del segle XI i principis del XII, tot i que l'anàlisi de les construccions medievals conservades permeten observar diverses tècniques constructives que fan pensar en diferents moments d'ocupació.

Pel que fa a dades sobre l'hàbitat de la zona, la documentació consultada fins ara ens en dóna molt poques. En tots els casos Malagastre es qualifica com a *castrum*, i no es menciona en cap cas el concepte de *villam*. L'únic indici de poblament més enllà d'una fortalesa es troba en un document de l'any 1048, en el qual el bisbe d'Urgell dóna a Arnau Mir de Tost

Malagastre. En aquest document consta que la donació contempla el castell amb "cum tectis et pavimentis et omnibus edificiorum instrumentis tam maioribus quam minimis". En un altre document, aquest cop de l'any 1068, es menciona un mas o casa rural "ipsum mansum de Guillelm qui est de Malagastro".

Finalment, insistim que ens trobem als inicis de la recerca d'Antona i que el treball realitzat fins ara ha permès obrir moltes línies d'investigació; només a mesura que avanci la recerca s'aniran definint. L'estudi d'Antona a partir de la recerca documental, dels materials recuperats i de les restes que podem començar a documentar arqueològicament, ha de permetre conèixer, d'una manera general, l'evolució del poblament a la zona del Mig Segre i, d'una manera particular, l'establiment d'un assentament ibèric i d'un procés d'encastellament medieval. Tanmateix, potser, l'element més destacable del jaciment és la seva pervivència cronològica, fet que ha de permetre elaborar un model, o diversos models, d'assentament en un punt molt concret i en el conjunt d'un territori.

Josep Ros i Mateu

Arqueòleg. Director del projecte d'excavació d'Antona
(1998-2001)

Conservador Patronat d'Arqueologia de Guissona
Apartat de correus 28
25210 Guissona.
patronat@guissona.ddl.net

Eva Solanes i Potrony

Arqueòloga. Directora del projecte d'excavació d'Antona
(1998-2001)
C/ Sitges s/n
25730 Artesa de Segre
eva.solanes@terra.es

Bibliografia

ABADAL 1968

R. Abadal, *Dels visigots als catalans*, Edicions 62, Barcelona, 1968.

BALANÀ 1997

P. Balañà i Abadia, *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Col·lecció Nissaga, 13, Rafael Dalmau, Barcelona, 1997.

BALANÀ 1998

P. Balañà i Abadia, *Bibliografia comentada de l'Islam a Catalunya (713 - 1153)*, Lleida, Pagès Editors, 1998.

BALANÀ 2000

P. Balañà i Abadia, "La frontera islàmica extrema, un territori d'excepció", *La transformació de la frontera al segle XI*. Col·lecció El comtat d'Urgell, Universitat de Lleida-Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2000.

BERTRÁN 1973

P. Bertrán, *El santuari de Santa Maria de Salgar*, Càtedra de Cultura Catalana "Samuel Gili Gaya", Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1973.

BONNASSIE 1979

P. Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, Edicions 62, Barcelona, 1979.

CURA 1977

M. Cura, "Aportaciones al conocimiento del proceso de iberización en el interior de Catalunya, *Simposi Internacional sobre el orígens del món ibèric, Ampurias*, 38-40, Barcelona, 1977.

CURA, PRINCIPAL 1993

M. Cura i J. Principal, "Breu nota sobre la ceràmica de vernís negre del jaciment ibèric d'Antona (Artesa de Segre, la Noguera)", *XXVI Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent*, Museu del Montsec, Artesa de Segre, 1993.

DALLIÈRE-BENELHADJ 1983

Dallière-Benelhadj, "Le château en Al-Andalus: un problème de terminologie", *Habitats fortifiés et organisation de l'espace en Méditerranée médiévale*, Lyon, 1983, 63-67.

DD.AA. 1988

DD.AA., VII Col·loqui Internacional de Puigcerdà: *Prehistòria i arqueologia a la Conca del Segre, 6-8 de juny de 1986*, Puigcerdà, 1988.

DD.AA. 1990

DD.AA., *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Corpus de Pintures Rupestres*, vol. I, fasc. 5, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1990.

DD.AA. 1994

DD.AA., *Catalunya Romànica*, volum XVII, *La Noguera*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994.

GARCÉS, PRINCIPAL 1994

I. Garcés i J. Principal, "Iberització i romanització al Segre Mitjà. La interrelació entre Antona (Artesa de Segre) i Els Esplujals (Foradada)", *X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà, 1994.

- GARCIA 1995
J. E. Garcia Biosca, *Els orígens del terme de Lleida. La formació d'un territori urbà (s. XI i XII)*, Premi "Josep Lladonosa" d'Història Local, Col·lecció Josep Lladonosa, Ajuntament d'Alguairer i Diari *La Mañana*, 1995.
- GARCÍA 2001
J. E. Garcia Biosca, *Estudi documental sobre el castell d'Antona / Malagastre*. Inèdit
- GIRALT 1991
J. Giralt, "Fortificacions andalusines a la Marca Superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La marche supérieure d'Al-Andalus et l'occident Chrétien*, Publicacions de la Casa de Velázquez, XV, Madrid, 1991.
- GONZÁLEZ 1986
J. R. González, "El poblament ibèric al nord de la ciutat de Lleida", *VI Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà: Protohistòria catalana*, Puigcerdà, 1986.
- GONZÁLEZ 1999
I. González, *Conservación de bienes culturales. Teoría, historia, principios y normas*, Càtedra, Madrid, 1999.
- JUNYENT 1976
E. Junyent, "Problemática general de la iberización en la Catalunya interior", *Simposi Internacional sobre els orígens del món ibèric*, Ampurias, 38-40, Barcelona 1976-1978, 177.
- JUNYENT 1985
E. Junyent, "El poblamiento ibérico en el área ilergeta", *Iberos. Actas de las I Jornadas sobre el mundo ibérico*, Jaén 1985, 57-65.
- JUNYENT 1986
E. Junyent, "El poblament ibèric a l'àrea ilergeta", *VI Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà: Protohistòria catalana*, Puigcerdà, 1986.
- JUNYENT 1990
E. Junyent, "Contribució al coneixement de les estructures defensives en els assentaments de la Catalunya occidental. Bronze Final, 1ª Edat del Ferro i Època Ibèrica. Estat de la qüestió", *Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (s. IV-III aC)*; *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica*, Centre d'Estudis del Bages-SCA, Manresa, 1990, 103-107.
- LLADONOSA 1990
J. Lladonosa, *Història d'Artesa de Segre i de la seva comarca*, Ajuntament d'Artesa de Segre, 1990.
- MALUQUER 1981
J. Maluquer de Motes, *El poblament antic a la comarca de la Noguera*, Publicacions del Museu-Arxiu 1, Artesa de Segre, 1981.
- MALUQUER 1982
J. Maluquer de Motes, "Antona. Artesa de Segre", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1982.
- MALUQUER 1983
J. Maluquer de Motes, *Una indústria lítica a la comarca de la Noguera (Obrador neolític de la Roureda de Vernet)*, Publicacions del Museu - Arxiu 2, Artesa de Segre, 1983.
- MALUQUER 1984
J. Maluquer de Motes, "Antona", *Fulls del Museu del Montsec*, 1, Artesa de Segre, 1984.
- MALUQUER 1986
J. Maluquer de Motes, "Dos sivelles romanes", *Fulls del Museu del Montsec*, 4, Artesa de Segre, 1986.
- MAYA 1977a
J. L. Maya, *Lérida prehistòrica*, Dilagro, Cultura Ilerdense, Lleida, 1977.
- MAYA 1977b
J. L. Maya, "Análisis de la situación anterior al establecimiento de la cultura ilergeta", *Simposio Internacional sobre los orígenes del mundo ibérico*, Ampurias, 38-40, Barcelona, 1977.
- MAYA 1993
J. L. Maya, "En torno al origen del mundo ibérico catalán: problemas de substrato", *Laietania*, 8, Museu Comarcal del Maresme, Mataró, 1993.
- PADRÓ 1985
J. Padró, "El poblamiento ibérico en el interior de Catalunya", *Iberos. Actas de las I Jornadas sobre el mundo ibérico*, Ayuntamiento de Jaén, Universidad Popular Municipal, Jaén, 1985, 36-57.
- ROS, SOLANES 2001
J. Ros i E. Solanes, *Projecte museològic del Patrimoni Cultural d'Artesa de Segre*, Artesa de Segre, 2001. Inèdit.
- SABATÉ 2000
F. Sabaté "La transformació de la frontera al segle XI: Guissona en la construcció de Catalunya", *La transformació de la frontera al segle XI*, Col·lecció El comtat d'Urgell, Universitat de Lleida-Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2000.
- SOLANES 1997
E. Solanes, *Aproximació a la distribució del poblament ibèric. Les valls del Segre, el Llobregós, l'Ondara i el Sió*, Treball de final de carrera, Universitat Autònoma de Barcelona, 1997. Inèdit.